

РОЛЬ УКРАЇНІЗМІВ В РОСІЙСЬКОМУ ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ В. КОРОЛЕНКА "ДІТИ ПІДЗЕМЕЛЛЯ"

THE ROLE OF THE UKRAINIANISMS IN THE RUSSIAN FICTION BY V. KOROLENKO "CHILDREN OF THE UNDERGROUND"

Намачинська Г.Я.,

orcid.org/0000-0002-2984-8422

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

Повість "У поганому суспільстві" (1885) вводить нас у світ міської бідноти, людей "дна", що ведуть нелюдське, важке життя, змушених тулитися в могильному склепі, були ворожі так званому "порядному" суспільству. Вони жорстоко страждали від переслідувань... Деякі з цих постатей були відзначені рисами глибокого трагізму. Письменник розповідає про страшне життя дітей, які не мають рідного кута, маленьких безпритульних, які з колиски повинні переносити жахи голодного злиденного існування. Знаменно те, що Короленко писав про цих дітей з такою ніжністю та проникливістю, яка перетворювала цю повість на пристрасний захист знедолених. Саме в "поганому суспільстві" маленький герой повісті знаходить справжню дружбу та любов і отримує перший урок справжнього гуманізму.

Літературна спадщина Короленка надзвичайно велика і вражає різносторонністю мистецького обдарування письменника. Короленко було властиве високе розуміння письменницького обов'язку, тому таким громадянським пафосом віс від усієї його творчості, його задуми шляхетні. Він безмежно вірить в силу народу. У своїй праці письменник не знав втоми, до суворості був нещадний до себе. Він не перебільшував, коли говорив про свою професійну звичку "постійно працювати з олівцем" у будь-яких умовах та за будь-яких обставин. Потрібно було бути до кінця відданим літературі, мати тверду волю і величезне самовладання, щоб в суворих умовах якутського заслання написати повість "У поганому суспільстві".

З юних років майбутній письменник володів винятковою здатністю тонко сприймати поетичну красу та велич природи, він жадібно ловив кожне слово із розповіді старої няньки про минувшину, із насолодою слухав українські народні мелодії. Особливе враження справляли на нього спогади про бунти, про повстанців-гайдамаків, розповіді про волю та борців за народне щастя. Короленко з дитинства чув українську мову, пізніше у творах вживав українізи для привнесення певного семантичного відтінку у сприйнятті конкретного явища.

Ключові слова: запозичення, українізи, словник живої російської мови В. Даля, лексема, соціокультурний контекст, збагачення.

The story "In a Bad Society" (1885) introduces us to the world of the urban poor, people of the "bottom", leading an inhuman, difficult life, forced to huddle in the tomb, were hostile to the so-called "decent" society. They suffered severely from persecution... Some of these figures were marked by deep tragedy. The writer tells about the terrible life of children who have no homeland, little homeless people who have to endure the horrors of a hungry poverty from the cradle. It is significant that Korolenko wrote about these children with such tenderness and insight that turned this story into a passionate defense of the underprivileged. It is in "bad society" that the little hero of the story finds true friendship and love and receives the first lesson of true humanism.

V. Korolenko's literary heritage is extremely large and impresses with the diversity of the writer's artistic talent. V. Korolenko was characterized by a high understanding of the duty of writing, so such civic pathos blows from all his work, his plans are noble. He has boundless faith in the power of the people. In his work, the writer was not tired, he was ruthless to himself. He did not exaggerate when he spoke of his professional habit of "constantly working with a pencil" in all conditions and under any circumstances. It was necessary to be completely devoted to literature, to have a strong will and great self-control to write the story "In a Bad Society" in the harsh conditions of the Yakut exile.

From a young age, the future writer had an exceptional ability to subtly perceive the poetic beauty and grandeur of nature, he eagerly caught every word of the old nanny's story of the past, enjoyed listening to Ukrainian folk melodies. He was especially impressed by the memories of the riots, of the Haidamak rebels, stories of freedom and fighters for the people's happiness. V. Korolenko heard the Ukrainian language as a child, and later used Ukrainianisms in his works to introduce a certain semantic nuance in the perception of a particular phenomenon.

Key words: borrowing, Ukrainianisms, V. Dahl's dictionary of living Russian language, token, socio-cultural context, enrichment.

Постановка проблеми. Українська мова має традицію функціонувати як мова-донор, що впливає на збагачення лексико-семантичних і стилістичних ресурсів російської мови. На основі аналізу окремих процесів семантичних адаптацій та функціонально-стилістичного використання,

які є сьогодні, виникає потреба визначити особливості розвитку українізмів у російській мові, необхідно розробити відповідні методи їх кваліфікації та виокремити українізи російською мовою в окремому лексикографічному джерелі. Звичайно, українізи в російській мові як наслі-

док відповідних міжмовних контактів мають певну традицію дослідження й закріплення в лексикографічних джерелах (Глумачний словник «великорусской» мови В. Даля, Словник сучасної російської мови). Але словника українізмів у російській мові немає.

Дослідження літературної та наукової спадщини. Сучасна соціолінгвістика характеризується тенденцією до вивчення міжмовної комунікації як джерела появи запозичень в різних мовах: в українській (Б. Ажнюк, Д. Бараннік, Н. Дибяк, Ю. Жлуктенко, Т. Кияк, Л. Кочан, Л. Мацько, О. Стишов, Л. Струганець та ін.), російська (В. Аристов, Є. Володарська, Л. Вількенс, Л. Крисін, А. Ларіонов, А. Майоров, А. Молодкіна, О. Сологуб, О. Шахрай), англійська (Б. Хансен, Х. Хітчингс, А. Стенфорт, С. Томсон), італійська (І. Челишева), німецька (Р. Бруннер, Х. Фінк, М. Ленгерт), польська (В. Бланар, Т. Лер-Сплавінський), французький (Б. Хак) та ін. Російсько-українські мовні зв'язки досліджували А. Горбач, Г. Їжакевич, Т. Космеда, М. Кочерган, Д. Міллер, Г. Мацюк, Н. Озеров, Т. Черторизька та інші.

В різних мовах запозичення по-різному впливають на збагачення словникового запасу. В одних мовах вони не мають такого впливу, який міг би істотно відобразитися на словниковому запасі мови. В інших мовах у різні історичні епохи вони мали такий істотний вплив, що навіть службові слова як, наприклад, займенники, прийменники, запозичені з інших мов, витіснили корінні службові слова. Процес запозичення є властивим для кожної мови. Тема запозичення і сьогодні є важлива та актуальна. Вона має достатньо матеріалу і для розгляду, і для дослідження. Термін «запозичення» означає процес надходження і засвоєння слів внаслідок різних соціальних причин: війни, торгівля, подорожі, технічне співробітництво, культурні зв'язки. До переліку можна включити літературу, філософію, релігію, освіту, мистецтво, тощо. Запозичуються, як правило, окремі слова; рідше це можуть бути словосполучення (у тому числі сталі) чи навіть граматичні структури та словотворчі афікси [1].

Проте тепер вчених цікавить не тільки звідки і чому прийшло запозичене слово, але і те, як воно асимілювалося в мові, як співпало з її граматичною будовою і фонетичними нормами, як змінило своє значення, і які зміни були викликані з його появою в словниковому складі мови, яка його запозичила. Власне кажучи, про необхідність саме такого підходу до запозичень окремі російські вчені зазначали вже давно. Зокрема, відомий російський лінгвіст XIX ст. О. А. Потебня вва-

жав, що неправильно запитувати про те, звідки запозичено слово, а потрібно запитувати про те, що додалося, що було створено в результаті діяльності, яка розвивалась завдяки певному поштовху при запозиченні слова від іншого народу [6, с. 252]. Але ця точка зору в свій час не отримала схвалення. Крім того, О. А. Потебня звертав увагу на творчий елемент в процесі запозичення. «Запозичувати, – говорив він, – це означає брати для того, щоб у тебе була можливість внести в скарбницю людської культури більше, ніж отримувати» [6, с. 253].

Постановка завдання є аналіз функціонування лексико-семантичних українізмів, виявлених в тексті та опис особливостей функціонування лексем, що представляють українську культуру. Матеріал дослідження – повість В. Короленка "Діти підземелля".

Виклад основного матеріалу.

«У поганому товаристві» (1885), що у скороченому для дітей варіанті публікується під назвою «Діти підземелля», повість «Сліпий музикант» (1887), мистецькі нариси «Вночі» (1888) та «Парадокс» (1894) пов'язані з дитячими та юнацькими спогадами В. Короленка. Повість «У поганому товаристві» була одна з перших творів написаних Володимиром Короленком. Головним героям повісті співчуває сам автор, бо це спогади його дитинства, що минуло в Україні. Народився Володимир Короленко в місті Житомирі. Батько, українець за походженням, працював у судовому відомстві, був чесною і порядною людиною.

Майбутній письменник починав у Житомирській гімназії, а закінчив Ровенську зі срібною медаллю. На все життя запам'ятав він двох учителів. Один, на прізвище Буткевич, пояснював майбутньому письменнику, що він «козацький внук і правнук вільного козацького роду». Другий улюблений вчитель Авдєєв – часто співав широко відому українську народну пісню про бурлаку, у центрі якої незримо стояв образ знедоленої України. В юнацькі роки Короленко серйозно захоплювався трагічним і героїчним минулим українського народу, головним чином, під впливом поезій Тараса Шевченка. Такі твори як «Гайдамаки», «У неділеньку святу», «І мертвим, і живим...» та інші, український фольклор, навколишнє життя сприяли тому, що у Короленка рано виробилося негативне ставлення до всієї несправедливості, неприязнь до гнобителів, жага до рішучих дій в ім'я скривджених. За свої виступи проти зла і насильства він не раз сидів у тюрмах і багато років провів у засланні. Саме перебуваючи у засланні, у далекій Якутії, він

закінчив працювати над твором “У поганому товаристві”.

В одному зі своїх листів В. Короленко писав: “Багато які риси взяті з натури, і, між іншим, саме місце дії описано зовсім точно з міста, де мені довелося закінчувати курс”, тобто місто Рівне, у творі – це Княже-Віно. В образі судді письменник підкреслив деякі риси, що властиві були характерові його батька. “Різні люди живуть на землі, вони не ангели, виткані з одного світла”, – стверджує письменник, про це і пише у своїх творах [5].

Основне протиставлення – два світи: бідності і достатку. Два світи, які різняться в будь-яку епоху і які є справді контрастними у творі Короленка “Діти підземелля”. Використання саме прийому контрасту зумовлене, напевно, подіями, які траплялися в житті самого письменника.

Тематика творів зумовила використання полікультурних мовних засобів, серед яких особливе місце посідає український лінгвокомпонент. Відображаючи українську реальність, автор вдається до вербально-опосередкованого опису, в якому ключовим елементом (інокультурним вербальним стрижнем) є українські культури (український лінгвокультурний знак), українізм, оригінальні вкраплення української пісенно-поетичної або розмовної мови.

Функціонування лексичних українізмів у художньому тексті є одним із доказових фактів формування літературної мови на підставі народно-розмовної лексики із загальної східнослов'янської фонди різної етимології, а також на основі взаємодії близькоспоріднених мов. Зрозуміло, поняття «літературна мова» не збігається з поняттям «мова художньої літератури». Мова художньої літератури долає межі безпосередньо літературної мови, оскільки насичений індивідуально-авторським вживаннями слова, діалектизмами, архаїзмами, просторіччям, інокультурною або ненормативною, лайкою, проте такі межі (щодо кодифікації літературної мови) в силу певних причин видаються умовними та хиткими [2, с. 43]. Склад лексичних українізмів значний і різноманітний за тематичними групами та граматичними категоріями.

З позицій авторського освоєння та сприйняття української мови, відбору номінацій, український мовний компонент виступає як найбільш яскравий та специфічний. Він служить ідеальним засобом художньої виразності.

Лексико-тематичні групи запозичень з української мови численні та різноманітні. У творі відображено весь різновид номінацій осіб панського стану зі своїми відмінковими формами, серед

яких знаходимо звернення: *пан, панич, пане, паничу, панночку, паничів; панна, панночка*. Твой отец - *пан судья* [4, с. 25].

Лексему *пан* знаходимо у словнику В. Даля:

ПАН м. южн. зап. барин, боярин. Жили себе пан да панья, сказ. Он живет паном, хорошо, в достатке. Панок, полупан, небольшой. Панщина южн. панчизна зап. барщина, работа на помещика. Панщины не переработает. И на том свете будет панщина: станем под панов дрова подкладывать. Паново добро, барина; панское слово, барское. Панской товар, красный, аршинный, фабричные ткани. Панские ряды. Панские чулки, олон. вязанные на пяти прутках или спицах, для отличия от крестьянских, вязанных на одной. [3, т.3, с. 16].

Лексико-тематичну групу доповнює українізм *хлопец*. «Ты, кажется, славный *хлопец*, но все-таки тебе лучше уйти...» [4, с. 22]

«Я знаю, ты *хлопец* хороший и никому не расскажешь, как мы живем. Пойдем к нам!» [4, с. 34]. «Ты, кажется, славный *хлопец*, но все-таки тебе лучше уйти. Если Тыбурций тебя застанет, будет плохо» [4, с. 25].

ХЛОПЕЦ м. (хлап, холоп) южн. парень, мальчик, малый; | холостой человек, хотя бы и в летах. | Стеклн. заводск. подносчик, рабочий, принимающий готовую посуду от мастера для передачи откладчику, который ставит ее в опечек и перекаливает. Хлопчик, бабка, стойка, подставка, служка. [3, т.4, с. 550].

Непоодиноким випадком вживання лексеми *хохол* в значенні українець. «Не было кабака во всем городе, в котором бы пан Тыбурций, в поучение собравшихся в базарные дни *хохлов*, не проносил, стоя на бочке...» [4, с. 12].

«*Хохлы*, вообще наделенные от природы богатой фантазией...» [там само].

У Даля віднаходимо цю лексему. ХОХОЛ, украинец, малоросс; хохлячка, хохлушка [3, т.4, с. 563]

У творі віднаходимо топонім, який доповнює власну назву національної реалії: «Местечко, где мы жили, называлось *Княжье-Вено*, или, проще, *Княж-городок*. Оно принадлежало одному захудалому, но гордому польскому роду и напоминало любой из мелких городов Юго-Западного края.» [4, с. 14].

Тематичну групу формують іменники, які є загальними найменуваннями українського житла, торгових закладів: *местечко, хатка, корчма* та номінації природних реалій України: *шлях, тополя*. «Серые заборы, пустыри с кучами всякого хлама понемногу перемежаются с подслеповатыми, ушедшими в землю *хатками*». [4, с. 6].

КОРЧМА ж. (от корец, ковш?) южн. зап. кабак, питейный дом, но неоткупной, а вольной продажи; заезжий и постоялый двор, где держать напитки. [3, т.2, с. 171]. ХАЛУПА ж. халупка, южн. зап. хижина, избенка, избушка, *хатка*. Халупник м. бобыль, безземельный крестьянин, у которого, однако, своя хата и огородн. [3, т.4, с. 541]

В. Короленко відтворює образ українця, використовуючи номінації, що визначають фізичну подоби: *чуб*, *чуприна*. «...слухателі опускали голови, свещивали длинные «чуприны» и начинали всхлипывать.» [4, с. 13].

ЧУБ м. чубок, чубец, чубчик, чубишка, чубища; чубак, чулак арх. чуприна ж. южн. зап. чупрун м. хохол, вихор, взбитый или отрощенный клочок волос, косма на темени, оселедец, или на лбу, тупей. Ныне чубов не носят. Поймай мальчишка за чупрун. Ой вы, чубы! хохлы, малороссы. Бары дерутся, а у холопов чубы болят. Ахвицер молодой, на ем чуб золотый, песня. Чуб заворочен (щеголяет), а оброк не плачен. Коса густая (у бабы), а чуба (ума) нет! | Такой же хохол у животных, особ. у птиц. Лев с гривой и с чубом. Курица, пигалица с чубом. | Чупрун, см. Чубовая помада. Чубатая курица, удод, южн. хохлатая. Чубастый дикобраз, с большим чубом. Чубатая могила, южн. двойная, уступом, малая насыпь на большой. Чубить, почубить кого, зап. подрать за чуб. Чубатик м. чубатка ж. кто с чубом. Колпик чубатик. Жаворонок чубатик. Пигалка, курица чубатка. Чупрунный шест, стар. шест с флагом или со значком. Чупа и чупа ж. арх. у мережи, вентера и прутьяной верши: хвост, кут, кутец, задний глухой конец [3, т.4, с. 611].

ЧУПРИНА ж. чуб, хохол на голове, оселедец. | стар. ратный доспех? Кажется, это челка на стяге, т. е. бунчук, либо кисть. Чупрынуть кого чем, кур. хлобыстнуть, ударить [3, т.4, с. 615].

Лексеми *чуб* та *чуприна* відносяться до тематичної групи «зачіски». Для воїна-козака чуб був важливою ознакою. Його вважали оберегом захисника. Проте слід зазначити, що чуприна і чуб – не одне і те ж, як дехто думає, а зовсім два різні типи зачіски.

У російському художньому тексті з українською тематикою є найменування людей, які боролися за соціальну справедливість та зовнішню безпеку: *гайдамак*.

«Шатаясь по улицам, я всматривался детски-любопытными глазами в незатейливую жизнь городка с его лачугами, вслушивался в гул проволок на шоссе, стараясь уловить, какие вести несутся по ним из далеких больших городов, или в шелест колосьев, или в шепот ветра на высоких *гайдамацких* могилах» [4, 24].

ГАЙДАМАК м. стар. легкий воин, ратник; гайдамака м. малорос. вольница, разбойник, грабитель; -ков, все, что его. Гайдамацкий обычай. Гайдамачьи притоны. Гайдамачить, -чничать, идти в вольницу, ходить шайкой, грабить, промышлять разбоем. Малороссийская гайдамаковщина, гайдамачина, поголовное восстание и резня поляков и жидов в прошлом веке [3, т.1, с. 341].

Такі лінгвокомпоненти невимушено вводяться у російський текст незалежно від його жанрового оформлення (без графосемантичних засобів виділення лексем як інокультурних, авторських пояснень будь-якого роду), художньо збагачуючи твір, посилюючи український та історичний колорит описуваних реалій.

У тесті повісті згадується найменування українського поширеного алкогольного напою: *горілка*. «Его голос звучал такими глухими, загробными раскатами, что сидевшие по углам и наиболее ослабевшие от *горилки* слушатели опускали головы» [4, с. 13].

Окремі елементи української мови, пов'язані з усно-розмовною та фольклорною стихією (прислів'я, вирази, фразеологізми, порівняння, стійкі поетичні поєднання), використовуються в художньому тексті як зразки національного словесного багатства. Як і народно-пісенні рядки, локальні афоризми або українські вступні слова відтворюють спосіб думок героїв (їхнє ставлення до суспільства та природи), експресивна сила українських виразів збагачує російську літературну мову. «И, когда, ударяя себя и грудь и сверкая глазами, он обращался к ним со словами: «*Patres conscripti*»¹⁰, – они тоже хмурились и говорили друг другу: – Ото ж, *вражий сын*, як лається! ...» [4, с. 19].

«– О-ох, *матиньки*, та и жалобно ж, *хай ему бис!* ...» [там само].

Вживання ряду українізмів привносить певний семантичний відтінок у сприйняття конкретного явища, що сприяє національній стилізації російського тексту на українську тематику, розкриває історичну міжнаціональну взаємодію на українській землі, що виявилось у вживанні запозичених номінацій.

Висновок: Українізми виконують основні функції у художньому тексті – номінативну, пізнавальну та стилістичну. Вільне і системне залучення українських лексем у російське літературне вживання, а саме, у твір з українською тематикою "Діти підземелля", призвело до збагачення російського соціокультурного контексту, до стабілізації культурно-мовної норми, яка зафіксована в лексикографічних джерелах, зокрема у словнику В. І. Даля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Академічний тлумачний словник URL: <http://sum.in.ua/>
2. Горбачевич К. С. Принципы нормализации языка в современной русской лексикографии. Современность и словари. Ленинград : Наука, 1978. С. 33–45
3. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. Москва, 1978–1980.
4. Короленко В. Г. Дети подземелья; Дневники (1917-1921). Харьков: Фолио, 2013. – 445 с.
5. Мірошніченко Л. Ф., Ісаєва О. О., Клименко Ж. В. Зарубіжна література: Підручник для 6 кл. загально-освіт. навч. закладів. К.: Вежа, 2001. – 448 с.
6. Потебня О. Эстетика і поетика слова: збірник / Упоряд., вступ. ст., приміт. І. В. Іваньо, А. І. Колодної; Пер. А. Колодної. Київ : Мистецтво, 1985. – 302 с.